

Történeti néprajzi adatok az 1848 előtti Orosházáról

JÁROLI JÓZSEF

Valamennyi település – így Orosháza – levéltárban őrzött iratai számos olyan adatot őriztek meg az utókornak, amelyek segítségével a korabeli népeletre vonatkozóan hasznos információkat kapunk. A peres iratok, végrendeletek, a közhirdetéseket tartalmazó ún. currenskönyvek, egyezségek, házassági szerződések, vagyonleltárak mellett az ún. községi protocollumok a történeti néprajzi kutatás kiemelkedően fontos forrásai.

Jelen dolgozatunkban az Orosháza község levéltárában található az „Orosháza Helység Tanácsa Végzéseinek Jegyző Könyve Az 1820-dik Esztendőnek Szent András Hava (vagyis November) 1-ső napjától Egész 31-ik Januáriusáig (1)829-ik Esztendeig” című községi protocollum¹ 1820 és 1825 közti bejegyzéseit vizsgáltuk át, és ennek alapján mutatjuk be, milyen jellegű történeti néprajzi adatok találhatóak e forrásban. A dolgozat terjedelme miatt nem törekedhetünk semmiféle teljességre, mellőznünk kell az igazgatástörténeti, községtörténeti részleteket is. A népelet múltjának módszeres bemutatásától is el kell tekintenünk, hiszen ehhez a rendelkezésünkre álló további protocollum kötet és fent jelzett iratanyag módszeres átnézésére is szükség lenne, egyéb szervek levéltári anyagáról nem is beszélve. A népeletre vonatkozó adatok, szöveghelyek segítségével további kutatásokra serkentő forrásismertetést adhatunk csupán.

Az 1965-ben megjelent Orosháza monográfia néprajzi kötete példaértékű ala-

1. Békés Megyei Levéltár (BML) Orosháza nagyközség iratai V. 329. A. a. 2. kötet (Orosháza tü. jkv.)

posszággal dolgozta fel a város néprajzát, elsősorban a recens anyag alapján.² Levéltári iratok információiból részben koncepcionális okokból, részben a rendelkezésre álló idő rövidege miatt viszonylag kevés került bele az egyes fejezetekbe.

A községi levéltár 1950-ig Orosházán őrzött, akkor még nagyobb teljességben meglévő irataiban folytatott kutatások alapján Veres József, a két világháború között Klein Andor és Szabó Pál publikált kiemelkedő történeti néprajzi értékű iratanyagot. Szövegközléseik eredeti iratai közül több nem került levéltárba, így írásuk történeti forrásértékűvé lépett elő az elmúlt évtizedek során³.

A bemutatandó községi protocollum a falu tanácsának ülésein előforduló különféle témákat rögzítő, ún. szerkesztett jegyzőkönyv, a mai jegyzőkönyvek számos fontos elemét elhagyva készült. Így például 1823-ig azt sem tüntetik fel, hogy kik vettek részt a testület ülésein. Az 1823. augusztus 2-án tartott tanácsülés jegyzőkönyve sorolja fel először a résztvevőket: Göndös István bíró, Kéry János törvénybíró és kilenc községi esküdt, összesen 11 fő⁴. A falusi tanács természetesen nem azonos a polgári kori képviselő-testülettel, jogosítványai annak csupán a töredékét teszik ki.

A jegyzőkönyv rögzíti mindenekelőtt a falusi bíró, a községi előljárók a jegyző választását, az új lakos betelepülésének véleményezését, az utca kapitányok választását, a helység cselédeinek felfogadását, közöl adatokat az előljáróság gazdasági szervező szerepére vonatkozólag. (Ez utóbbi elsősorban a földhasználat, az állattartás, az ún. baromgazdaságok működésével kapcsolatos intézkedéseket jelent.) A tanács terjeszti az uradalom elé a lakossági panaszokat, kérelmeket, megbízza az adószedőket, gondoskodik a helység épületeinek, kútjainak jó karban tartásáról, felülvizsgálja a mesteremberek által a községnek, vagy az evangélikus eklézsiának végzett munkákról készített számlákat, a községi malom, a kocsmá, a mészárszék ügyeiben dönt, a helység szőlőjének kezelésével kapcsolatos részletkérdésekben intézkedik (csőszök, kapás fogadása, a hegymester jelentései alapján döntés a szőlőben kárt okozók dolgaiban stb.).

A tanács elé kerülő ügyek többsége azonban a községi bíraskodással kapcsolatos egyedi ügy. A falusi bíró volt jogosult a jobbágyok kisebb bűnügyeiben és a hatáskörébe utalt meghatározott perértékű polgári ügyekben eljárni. Amíg az előzőekben felsorolt tárgyak a községi igazgatás, a jobbágyközösség belső önszerveződésének gyakorlatát tárják fel, addig a peres ügyek leginkább a mindennapok világába nyújtanak betekintést. A falusi bíró fórumáról az úriszékhez, a főszolgabírói székhez, majd a megyei bírósági fórumhoz volt mód fellebbezni

2. Nagy Gy. szerk. 1965.

3. Veres 1886., 1934.; Szabó P. szerk. 1937., Szabó P. 1937.

4. Orosháza tü. jkv.

a polgári, civilis perekben. A mai értelemben kihágásnak, szabálysértésnek minősülő ügyeket kivéve a vármegye, ha a földesúrnak pallosjoga volt, az uraság, ítélkezett a büntető ügyekben (criminalis perek).

A község elöljárói, nevezetesen a tanács, közhitelességgel összefüggő feladatot is ellátott. Közjegyzői szervezet híján a tanács elé terjesztették a közrendű lakosok a már megkötött jogügyleteiket (adás-vétel, adósságlevél kiadása, megegyezés családtagok vagy peres felek között), a testület tudomásulvéve azt jóváhagyta, elrendelte bevezetését a községi protocollumba. (A vizsgált korszakban már nem az írásba foglalt, vagy szóban született megegyezés teljes szövegét, csak kivonatos ismertetését jegyezték be a protocollumba.) Az előjáróság tagja volt az ún. árvák tutora, vagyis gyámja, aki a szülő nélkül maradt kiskorúak vagyoni ügyeit, azok kezeltetését, gyümölcsöztetését végezte. Munkájával függ össze, hogy több esetben az elhalt szülő részletes vagyoneleltára is belekerült a protocollumba, vagy azért, hogy a vagyont kezelő családtag később el tudjon számolni vele, vagy mindent elérvereztek és a befolyt összegből levonva az elhunyt tartozásait, a megmaradt pénzt kamatoztatták az árvák javára.

A falusi igazgatás történeti vizsgálata most nem tartozván tárgyunkhoz, így néhány, a mindennapokra utaló adattal tudunk csak szolgálni a tárgy körben. A bírót, a községi előjáróságot és a helység cselédeit általában október utolsó, illetve november első napjaiban választották. A protocollum ügyszámozása is újratekődik 1824-től az új bíró és előjáróság választása után, tehát nem a január 1-jével kezdődő polgári évet vették figyelembe az időszámításnál. A tisztújítást követte a helység cselédeinek felfogadása, ugyancsak október végén, november elején. 1820-ban „A helység szolgálatjára meg kívántató Béreseknak, Kotsisoknak, Gazdaasszonynak megfogadása munkába vétetvén”, a felfogadott két béres évi bérét így állapították meg: „30 f(orin)t pénz, 7 köből búza, 2 véka kása; egy köből búza, egy köből árpa, 2 véka kendermag vetés, 10 font só, egy pár újj, egy pár fejelés csizma, egy szűr nadrág, két darab marha teletetés”⁵. Négy kocsist fogadtak, akik közül hárman kapták fejenként az alábbi juttatást egész évre: „60 ft, 10 köből búza, 4 köből árpa, 1 véka kása, 1 posztó nadrág, 2 pár újj tsizma, egy hosszú szűr, 2 darab marha teletetés, egy szekér szalma.” A negyedik kocsis bérét pedig az alábbiak szerint szabták meg: „42 ft, 8 köből búza, 2 köből árpa, 1 véka kása, 1 hosszú szűr, 2 pár újj tsizma, 1 posztó nadrág, 2 darab marha teletetés, 1 véka kendermag vetés, egy kotsi ganéj.” „Gazdaasszonynak Özvegy Harsányi Pálné megtartatván a tavalyi bére szerint, melynek következtetésében kap: kész pénzü 100 forintokat, két köből lisztet, két pár újj, két pár fejelés csizmát, egy kötényt, egy keszkenőt és egy szekér szalmát, egyszersmind köteleztetik ezen bérből maga mellett állandóul egy szolgálot tartani.” A községnek több

5. Orosháza tü. jkv. 8/1820. jkv. sz.

fogata, vonó jószága volt a szükséges utazásokhoz, az előjárók a községházán étkeztek, akik ellátásáról gondoskodott a gazdaasszony.

A község több szomszédos határbéli területen, így többek közt Szénáson, Csákon bérelt földterületeket.⁶ Az ezzel kapcsolatos egyezkedés, a szerződések megkötése a birtokos képviselőivel a községi vezetők feladata volt. (Az ún. árendális szerződések községnél maradó példányai nagy számban megmaradtak az orosházi községi iratokban⁷. Feldolgozásuk, történeti néprajzi vizsgálatuk a jövő kutatásának feladata.) Az árendált földek használatával kapcsolatos intézkedések is az előjárók jogkörébe estek. A bérelt pusztákat, így a szénásit is kétféleképpen hasznosították. Nagyobb része legelőként szolgált, kisebb részén földművelést folytattak, például az előjárók kukoricaföldeket osztottak ki a lakosok között 1822-ben⁸. Ugyanebben az évben a községi vezetők a gyenge kukoricatermés miatt kénytelenek voltak elrendelni, hogy a kukorica „közönséges szedéséig” még a saját földjéről is csak a csősz jelenlétében szedhet a tulajdonos, az elszaporodó lopások miatt⁹. Ez utóbbi rendelkezés azt feltételezi, hogy a termést közösen meghatározott időben törték le. A kukorica mellett búzavetések is voltak a szénási pusztán, amit Bors János 1823. október 25-én előadott panaszja bizonyít. Tőle ugyanis a Szénáson árendált földjéről 4 kereszt búzát elvitt valaki. A tanács elutasította a keresetét, mivel a tilalom ellenére, a föld árendájának befizetése előtt vitte haza a termést és elnyomtatta. Így az sem igazolható, hogy valaki meglopta volna a bejelentőt¹⁰.

A községi előjáróság gazdasági szervező szerepe az árendált földek használatának szabályozása mellett az állattartás, a legelők felosztása, a fűbér megállapítása ügyeiben is érvényesült. A protocollum bejegyzései alapján látható, hogy a község külső legelőin három ún. baromgazdaság járatta jószágait. Az ún. Alsó Gazdaság a bérelt Kis-Csákok pusztát, a Felső Gazdaság az ugyancsak bérelt Szénási pusztát használta¹¹. A Középső Gazdaság Csorvás és Orosháza között, a protocollum adatai alapján pontosan nem lokalizálható területet élte¹². A baromgazdaságok az állattartó gazdák társulásai voltak, közösen fogadták fel a pásztorokat, gondoskodtak a legelő rendjéről, tisztségviselőik szedték be a fűbért a legelőre kihajtott állatok után, viselték a csikós, vagy a gulyás által okozott kárt, ha

6. Mády 1965. 11., 8. Szénást az 1810-es évektől a Károlyi, a Csáki pusztát pedig 1760-ban a Harruckern családtól vette haszonbérbe a község.

7. BML Orosháza nagyközség ir. V. 329. A. e. 2. doboz, 8. doss.

8. Orosháza tü. jkv. 49/1822. jkv. sz.

9. Orosháza tü. jkv. 86/1822. jkv. sz.

10. Orosháza tü. jkv. 97/1823. jkv. sz.

11. Orosháza tü. jkv. 143/1821. jkv. sz.

12. Orosháza tü. jkv. 209/1821. jkv. sz.

vagyona nem volt, utóbb levonva a fizetségéből a kártétel összegét¹³. A gazdaság pénzét a tőke gazda kezelte, ő fizette ki az esedékes összegeket. Egy panaszügyben kelt bejegyzésből tudjuk, hogy a gazdaságok a csikósok részére lovakat tartottak, hogy ne a gazdák gondjaikra bízott lovai közül fogják ki az őrzéshez nélkülözhetetlen hátsólovat¹⁴. A legelők ún. járásokra osztása, ahol az egyes fajta jószág járt, a gazdákkal egyetértésben a tanács feladata volt, sőt az egyes gazdaságok az egyik legelőről a másikra a tanács jóváhagyásával hajthatták át jószágaikat. Ugyanis 1821. március 31-én az Alsó Gazdaság azt kérte a tanácstól, hogy ők 30 esztendeje a rosszabb minőségű Kis-Csákon legeltetik jószágaikat, addig a Felső Gazdaság a jobb minőségű szénási legelőn. Ez az állatokon is meglátszik, a jobb legelő után könnyebben vészeli át a telet, kevésbé romlanak le, az őszi behajtáskor pedig kövérebbek a szénási legelőn járó marhák, mint a csákoiról hazakerülő. Ezért azt kérték, hogy miután mindenki azonos összegű fűbért fizetett, a tanács engedélyezze, hogy a két gazdaság felváltva használja mindkét legelőt, hogy a jobb minőségű és a gyengébb mindkét társulat marháinak egyaránt táplálója legyen. Az előadottakból az is kiderül, hogy a bérelt legelők egy részét, amint már fentebb említettük, a község is feltörte, másrészt az árendált terület mellett az uraságnak volt szántója, ami a barmok forgását megnehezítette. A tanács hozzájárult a felváltva legeltetéshez, ha az Alsó Gazdaság megfelelő kutak csináltat a csákoiról legelőn, ami meg is történt¹⁵. A két gazdaság felváltva legeltetésének kulcskérdése, így a legelő kezelésének is, a kutak ásása, jó karban tartása, amely szintén a baromgazdaságok költségén és gondoskodásában történt. A tanács adott engedélyt arra is, hogy idegenek megfelelő összegű fűbért ellenében bérelt legelőre hajthassák állataikat¹⁶.

A juhok legeltetését néhány gazda által közösen fogadott juhász végezte, külön társulatot nem alkottak¹⁷. A juhokat a bérelt legelők nekik kijelölt járásaiban, a nyomáson, illetve a juhtartó gazdák ugarföldjein is legeltették¹⁸, bár az is előfordult, hogy a juhászok az ökörcsorda járásába hajtották be a rájuk bízott állatokat. A tanács szigorú tilalommal élt a károkozás miatt, hiszen a juh után már más állat nem legel szívesen¹⁹. Külön rendszabályok vonatkoztak a belső legelő, a nyomás használatára, amelynek rendjét a választott nyomási csőszök vigyázták²⁰.

13. Orosháza tü. jkv. 216/1821. jkv. sz.

14. Orosháza tü. jkv. 58/1823. jkv. sz.

15. Orosháza tü. jkv. 143/1821. jkv. sz.

16. Orosháza tü. jkv. 59/1822., 46/1825. jkv. sz.

17. Orosháza tü. jkv. 50/1823., 52/1823. jkv. sz.

18. Orosháza tü. jkv. 143/1822., 22/1824. jkv. sz.

19. Orosháza tü. jkv. 48/1822. jkv. sz.

20. Orosháza tü. jkv. 28/1825. jkv. sz.

A tanács gazdasági szervező szerepéhez tartozott a marha rovás lebonyolításának elrendelése is, amely alapján került sor később a fűbér kivetésére²¹.

A protocollum bejegyzéseinek többsége a lakosság kisebb jelentőségű bűnyeivel, polgári peres ügyeivel foglalkozik.

A büntetéssel sújtott esetek közt lopás, kártétel, káromkodás, kocsmai verekedés és összeszólalkozás, önbíráskodás, jogtalan vádaskodás, sértegetés szerepel. Csaknem minden ügy értékes adalékot szolgáltat a mindennapi élet részleteinek megismeréséhez. Gabnai János és Nemes Csik Mihály juhászok Horváth Pál nyájukba keveredett kosát levágták és Gabnai az uraság vincellérjének el is adta a húsát 3 forintért. Büntetését a „nemeseket illető törvény útjára utasították”²². Társadalmi állására volt tekintettel a tanács Krajtsovits János céhmester esetében, aki azzal vádolta Lázár Sámuel asztalost, hogy az általa adott 13 darab jó deszkát elcserélte és „szulyos deszkából” készítette neki a két nyoszolyát és két hátas padot. A tanács két asztalos és két esküdt kiküldésével akart pontot tenni az ügyre, hogy a deputátusok szakvéleménye alapján dönthessen. A vizsgálatot meg is ejtették, a munkát megfelelőnek ítélték. A megrendelő azonban nem hitt a deputátusok jelentésének és az asztalos házának felkutatását kérte a tanácstól. Az engedélyt megkapta, de a házkutatás nem járt eredménnyel. Mivel nem hitt a jelentésnek, az asztalost tolvajnak tartotta, 12 pálca büntetést érdemelne, de most céhmester, ezért „holnap reggelig tartó árestomra” változtatták a palcákat²³.

Az elvesztés körülményei miatt érdekes Bogdán Horváth Mihály menyé, Rajki Éva panasza. Amikor a „múlt nyáron a tanyájukon életet takarván a rudas mellé tett réklíje ellopott, s azt most tanyabéli szomszédjánál Fazakas Jánosnál találta legyen,” A bevádolt szomszéd azzal védekezett, hogy a saját árpaföldjén találta a ruhadarabot és tulajdonosát nem ismerve a saját menyének adta oda, aki viselte is. A tanács elmarasztalta a vétkest, mert nem jelentette be a talált tárgyat, a ruha kopásáért még öt forint fizetésére is kötelezte²⁴.

Gyarmati István nyilván építkezni akart, ezért a házhelyén felhalmozott vályogot szénával takarta le, hogy az időjárástól védve legyen. Ezt dézsmálta meg egyik lakostársra, akit 12 palcára ítélt a tanács és ha a vályogban kár keletkezett, azt is meg kell térítenie²⁵.

Jellegzetes alakja volt a korabeli községnek az a román faszén árus, akitől pénzes gyűszűjét, vagyis a pénz tárolására szolgáló vastag bőrvét lopták el²⁶.

21. Orosháza tü. jkv. 34/1822., 36/1822. jkv. sz.

22. Orosháza tü. jkv. 16/1820. jkv. sz.

23. Orosháza tü. jkv. 90/1822., 93/1822., 96/1822. jkv. sz.

24. Orosháza tü. jkv. 17/1820. jkv. sz.

25. Orosháza tü. jkv. 31/1820. jkv. sz.

26. Orosháza tü. jkv. 118/1821. jkv. sz.

A rétgazdálkodás néhány jellemző vonására utal Lukács Szabó István panasza, ugyanis Csinos István „Szénáson 12 rudas szénáját a nyilasárol lopva elvitte”²⁷.

A büntetés elszenvedésének körülményeire utal Zsuffa Jánosné esete, akit tolvajlásért a reggeli istentisztelet előtt csapnak meg 12 korbácsütéssel²⁸.

Az elszabaduló indulatok gyakran káromkodásban jelentek meg nők, férfiak ajkán egyaránt. Tóth István pusztagazda jelentette a tanácsnak, hogy a vetésben lovait legeltető Görbics István, amikor ettől eltiltotta, rútol szidalmazta. (10 pálcára ítélték²⁹.) Pusztai András búzaszedő 1821 novemberében tett panaszt az öt mocskoló Molnár Ferencné ellen. A kihallgatás során kiderült, hogy a vádló Molnárék kamrájából akarta elvinni a vetőmag búzát, amit nyilván nem akart megengedni az asszony. Végül fel kellett bontania a vermet, hogy a tartozást kiegyenlíthesse³⁰.

Az orosházi ember mentalitására vall az alábbi eset: „Nemes Döme András abbéli panaszló levelére, hogy folyó hó 25-kén felesége a szöllőből jövén, fejkendő nélkül, melyet a melegség miatt letett, Fehér Györgyné őtet azért megbögtelenítette, mondván, hogy ha fekető nélkül akar járni, mennyen a németek közé, vagy tán azon keszkenőbe, mellyel a fejét kellene bekötni, több annál nem lévén, megyet hoz.” A gyanúsított kihallgatása során arra hivatkozott, hogy Döméné régi ismerőse és tréfából mondta neki a sértésnek vett szavakat. A tanács a sértett megkövetésére ítélte³¹.

Más esetben a sértés tettelegességet szült: „Paulovits János panaszra jövén Borsos György molnár ellen, hogy tegnapelőtt a malmába egy véka búzát tolván talicskán, a malom előtt ülő Bokor Istvánnal, Borsos Györggyel és ennek feleségével beszédbe eredvén, beszéd köz ditsekedett; hogy néki ez idén annyi gyümöltse és bora lesz, hogy miólta szöllője van, annyi soha sem volt. Melyre Borsos Györgynek felesége azt mondván, „Az Isten soha se adjon kendnek, mert Kend a szegénynek nem juttat belöle.” Erre Paulovits megindulván, az asszonyt ezen rossz mondásáért huntzfutnak nevezte, erre felugorván az asszony férje Borsos György Paulovits Jánost a tömőfával főbe ütötte, többször is megütötte volna, ha Bokor István a tömőfát megkapván, kezéből ki nem tsavarta volna;”

A tanács a tömőfával elégtételt venni akaró molnárt 12 pálcaütéssel rendelte el megfenyíteni³².

A szénási bérelt föld egy részét a község továbbadta a lakosoknak, mint albér-

27. Orosháza tü. jkv. 274/1821. jkv. sz.

28. Orosháza tü. jkv. 14/1822. jkv. sz.

29. Orosháza tü. jkv. 100/1821. jkv. sz.

30. Orosháza tü. jkv. 299/1821. jkv. sz.

31. Orosháza tü. jkv. 218/1821. jkv. sz.

32. Orosháza tü. jkv. 239/1821. jkv. sz.

lőknek. Pusztai János kovácmester is váltott magának ebből, de a bíró panasza szerint nagyobb területet szántott fel, mint amennyiért az árendát megfizette. A tanács a törvénybíró és egy esküdtest küldött ki, hogy mérjék fel a ténylegesen használt területet és a kibérelt föld mennyisége feletti terület használatáért kétszeres árenda fizetésére kötelezték, mint „tsalfaságban járót”³³.

A nád és szalmatető házakból álló faluban nagy veszedelem volt a tűz. Ezért az utcán való pipázást is sok helyütt tilalmazták. 1821 márciusában Séllei Pál a nagy szélben szájában égő pipával kocsizott végig a helységen. A tanács vakmerő cselekedete miatt testi büntetésre érdemesnek tartotta ugyan, de fiatalabb korában szerzett sérülésére tekintettel „12 óráig tartó árestomra” ítelték³⁴.

Más községben, így Orosházán is tiltották a hangos mulatozást. 1823. január 4-én „Vörös István Éjjeli Vigyázó feladván Szulla Istvánt, hogy újj esztendőkor magánál bandát tartott és duda muzsikált. Végeztetett: Bizonyos lévén az, hogy Szulla István a köz végzés ellenére a maga házában bandát tartott, mint a tilalmat megvető 12 páltza ütéssel bünteteni meg”³⁵. Két esztendővel később 1825 júliusában „Pápai András és Hegyi György juhászok, nappal az után muzsikáltatván magokat kurjangatva; más jámbor lakosoknak botránkoztatására lenni nem írtódván, behajtottak... Végeztetett: Ebbéli helytelen cselekedetek annyiival inkább figyelembe vétetvén, mivel azáltal másoknak is rossz példa adódik afféle korhelyságra, és különben is a jószágot elhagyni a nyomáson gondviselés nélkül, hibás tselekedet lévén, Hegyi Györgyöt 12 páltzára, Pápai Andrást pedig, mint akit Hegyi György tsábitott magához 8 páltzaütésekkel megfenyítettetni”³⁶.

A tanács elé kerülő polgári peres ügyek legnagyobb része az örökösödési és egyéb vagyoni ügy. Sokan keresik igazságukat a béres és a gazda közti vitás esetekben. Adósság behajtása, kártétel miatt elégtétel szerzése, egyezség nem teljesítése körüli pereskedés is előfordul több-kevesebb gyakorisággal a protocollum bejegyzései között.

Az előforduló örökösödési ügyek között mindössze két olyan található, amelyben a szülő, illetve a nagyszülő által tett végrendelet ellen szólal fel érdekelt fél. Kéri János és Kéri József két leánytestvére ellen indított pört, hogy az elhunyt özvegy édesanyjuk által csak a leánytestvérekre hagyott vagyon nem őket illeti meg, mivel „a nemtelen polgároknak javaik nem leányaikat, hanem férfi ágon lévő örököseiket illetik...” A leányok azzal védekeztek, hogy anyjuk, mint a végrendelet hátrahagyása nélkül elhalt édesapa örököse, jogosan készíthetett végrendeletet és a felperesek közül a másik fiát a vele való bánásmód miatt rekesz-

33. Orosháza tü. jkv. 53/1820. jkv. sz.

34. Orosháza tü. jkv. 130/1821. jkv. sz.

35. Orosháza tü. jkv. 5/1823. jkv. sz.

36. Orosháza tü. jkv. 34/1825. jkv. sz.

tette ki az öröklésből. A tanács a leányoknak adott igazat, az elsőrendű felperes az ítéletbe nem nyugodott bele, az úriszékhez fellebbezett³⁷. A másik panaszos, Öreg Szekeres Takáts Mihály unokája, Száz Péterné kevesellte a nagyapja által neki juttatott fél szőlőt, amit az idős ember gondozásának fejében kaphatott. Kérte, hogy nagybátyja a neki testált vagyonból még valamit adjon át neki. A tanács a végrendelet megváltoztatására nem lévén feljogosítva, az úriszékhez utasította a kérelmezőt³⁸. Mindkét esetben a fiági örökösödés rendszerének meglétét láthatjuk a törvényes, illetve a törzsörököléssel szemben³⁹. Az anya és a fiúk közti egyenlő vagyoneelosztásra találunk példát a 97/1821. tü. jkv. számú bejegyzésben. „Özv. Bolla Györgyné, Bolla János és Mihály fiaival megjelenvén a Tanács előtt azon jelentéseknek előadásával, hogy néhai Bolla Györgytől maradt jószágot az Annyok, 4 fjak és egy testvér leányok között felosztották úgy, hogy az egész elosztott vagyon 3325 forintra betsültetvén, abból a még nőtelen két fjunak megházasodására 200 forintot, hajadon leány testvéreknek kiházásítására 30 forintot és a kisebb szőlőt kihagyták, és így még osztandó 3095 forint maradt; melyből mindegyik fjunak 619 forint jutott, ugyanannyit az Annyoknak is; ezen kívül maradt még az Annyok kezei között egy 5 kapás szőlő, melyet az Annyok életében kiadni nem akarja, nem is adja, ígervén, sőt, azt nyilatkoztatván ki, hogy halála után azon szőlőn mind a négy fjak egyformán osztozzanak; ezen egységre Végeztetett: Későbbi tudományul beiktatni.” A fiági örökösödés érvényesül ez esetben is, az anya egyenlő részt kapván, a visszatartott szőlővel együtt özvegyi joga érvényesül, megélhetése biztosítására. A leánytestvér csak a kiházásítás összegét és a kisebb szőlőt kapta örökségül. Az özvegynél maradt szőlőre a négy fiút utóörökösnek rendelte az édesanya, azzal, hogy halála után egyenlő részben kapják meg⁴⁰.

A jobbágy családfő után maradt vagyon három részből tevődött össze: az ősi családi vagyon, a családfő és a házastársa által közösen szerzett ún. szerzeményi vagyon és a feleség által a házasságkötéskor bevitt vagyon⁴¹. A tanács elé került perekben mindhárom vagyonrésszel kapcsolatban találunk bőségesen adatokat.

Rajki Péterné 1823-ban benyújtott keresetében fiát akarta köteleztetni arra, hogy a volt férje utáni jussukat neki és leányainak adja ki. A tanács döntése szerint a fiú kezén levő vagyon az apa után maradt ősi vagyon, ami őt illeti, hajadon testvérét ugyanúgy köteles kiházásítani, mint korábban a másik leánytestvérét már kiházásították⁴².

37. Orosháza tü. jkv. 91/1821. jkv. sz.

38. Orosháza tü. jkv. 87/1822. jkv. sz.

39. Tárkány Szücs 1981. 760.

40. Tárkány Szücs 1981. 753.

41. Tárkány Szücs 1981. 719., 721., 357., 346–348.

42. Orosháza tü. jkv. 63/1823. jkv. sz.

A férj vagyonából nem részesülő újránházasodott özvegy keresetét elutasítja a tanács, mivel néhai Kis Csizmadia István özvegye, ifj. Bors István felesége a Csizmadia házhoz hozományt nem vitt, férje vagyona pedig a gyerekeit illeti⁴³.

Több ügyben előfordult, hogy az özvegy a házasságba bevitt, saját apai jussát, vagy a házasságkötéskor szüleitől kapott hozomány értékét pénzben, vagy természetben kéri vissza. Vági János özvegye például 1821-ben adósságlevelet kér sógorától arról az 550 forintról, amit saját apai jussából vitt be a házasságba, és férje betegségére a magáéból 55 forintot költött. A tanácsi határozat szerint a hozomány összege semmiképpen sem illeti meg a Vági familiát, adósságlevelé kiadását rendeli el az özvegynek, a keresett összeg erejéig⁴⁴. Özv. Szász Péterné fia ellen nyújtott be panaszt, aki szövőszékét, fazekasát, asztalát, egy padját és „egyes háts karszékét” nem akarja átadni. Végül az anya a szövőszéket átadta a fiának, a többi ingóságot megtartja magának⁴⁵.

Az elhalt feleség által a házasságba bevitt javakat a gyerekek egyenlő arányban öröklik. Molnár János két leánytestvérét panaszolta be, hogy „az ez előtt két héttel Testamentom tétel nélkül meg-halt Köz Annyoknak ágybeli ruháit és öltözöit” a tudta nélkül elvitték és megosztottak rajta. Ez esetben azonban az ingóságok egyenlő arányban illetik a testvéreket, a tanács ezért elrendelte azok visszavitelét és két esküdt által három részre osztását, amiből mindenki megkapja a magáét⁴⁶.

A vizsgált időszakban egy esetben talákoztunk olyan ügygel, amikor az özvegy, Szilasi Horváth Györgyné férje és gyermeke halála után kéri a móríngot (60 ft.) neki kifizetni. (A férfi halála után megfelelő feltételek esetén az özvegynek járó pénz, ingóság, vagy ingatlan, a túlélő házastársat akarta vagyoni előnyben részesíteni⁴⁷.)

Az elhalt szülő vagyonát részletes jegyzékbe foglalták a falu árvagyámja számára, hogy a kiskorú örökösöknek később átadható legyen, vagy az ingóságokat elárverezték és a befolyt összeget gyümölcsöztették, amíg a jogos tulajdonosa nagykorú nem lett. Dolgozatunk Függelékében négy vagyonleltárt közlünk, amelyeket bejegyeztek a protocollumba. (Van olyan eset is, amikor a vagyonleltár külön irat, tételeit nem másolták bele a jegyzőkönyvbe.) Ezek közül a legrészletesebb néhai Salamon Mihály vagyonának becsü jegyzéke⁴⁸. Tételes felsorolását találjuk a ház valamennyi helyiségében található és a családfő szerzeményi vagyonát képező ingóságoknak. Két tagban levő szőlője is volt, ami felett szintén

43. Orosháza tü. jkv. 219/1821. jkv. sz.

44. Orosháza tü. jkv. 206/1821. jkv. sz.

45. Orosháza tü. jkv. 78/1823. jkv. sz.

46. Orosháza tü. jkv. 73/1823. jkv. sz.

47. Orosháza tü. jkv. 98/1822. jkv. sz., Tárkány Szücs 1981. 363

48. Orosháza tü. jkv. 61/1823. jkv. sz.

maga rendelkezett, tehát örököseire átszállhatott. E becsüjegyzékből hiányzik azonban az állatállomány felsorolása, amire a bejegyzésből nem kapunk magyarázatot. Luczó Mátyás ellicitált vagyona feljegyzésében viszont már az állatállomány is felsorolást nyert a gazdasági felszerelés és a bútorok mellett⁴⁹. A megholt feleség ruháit, ágybelijeit a gyerekei örökölték. Néhai Török Mihályné ellicitált ruháinak, ládjának és egy német rokkának az árverezési jegyzéke a múlt század eleji, nem a háztartásban előállított ruhadarabokat sorolja fel. Nincs benne például a házilag előállított vászonnemű, fehérenemű stb., ami rendes körülmények között a női staffirungban egyébként megvolt. (Valószínű ezen megosztottak az érdekeltek⁵⁰.) Garaj Mihályné vagyonleltára viszont a ruhaneműkön kívül az ágybelieket is felsorolja, és ő már nem ládát, hanem sublótót vihetett a házasságba⁵¹. A vagyonleltárak részletes elemzése meghaladja dolgozatunk terjedelmét, de a közölt bejegyzések adatai is jól mutatják, hogy a korabeli gazdaság, háztartás milyen eszközállománnyal rendelkezett, illetve az asszonyi vagyonleltárak viselettörténeti információkat tartalmaznak.

A vagyoni ügyek közt több érdekes esetet találunk a nagycsaládból kiváló fiú és az apa közti helyzet rendezésére, a szülőnek az őt eltartó fiával kötött egyezségére, miután vagyonát szétesztotta a gyerekei között.

A gazdák és a béresek vitáiban legtöbbször a gondatlanságból kárt okozó béres fizetségének visszatartása, a megbetegedett béres betegsége idejére járó bérének ki nem fizetése szerepel. De az is előfordult, hogy a béres a gazda fiát megverte és az apa el akarta küldeni. A tanács a gazda fiának bántalmazásáért 12 pálcára ítélte a tettést, de a megszolgált bérének kifizetésére kötelezte a gazdát⁵². Sok vitás esetben a gazda kifogását, panaszát a béres javára nem akceptálta a tanács, mert a gazda nem jelentette be a tanácsnak a felfogadását, ami kötelessége lett volna. A vitás ügyekkel kapcsolatos határozatban sok helyütt megtalálható az évi bér kimutatása is. Hoducz Tódor béres évi bére 1821-ben: „Kész pénz 20 f., Rugott borjú 15 f., Egy hold búza vetés 14 f., fél fertály kukuritza 7 f., Egy kotsi ganéj 2 f., Egy kotsi szalma 2 f., Suba 20 f., Kalap 4 f., Szürnadrág 5 f., Szürkankó 5 f., Két pár csizma 10 f., Egy pár fehér ruha 5 f., fél véka kendermag vetés 2 f., Summa 111 forint.”⁵³ Jóri Sára szolgálonak Szent Györgytől az év végéig kiadandó bére: „Rokolya 7 róf per 45 xr 5 f. 15 krajcár, Egy pár fehér ruha 8 róf per 30 xr 4.- f., Kék kötény 2¼ róf per 36 xr 1 f. 21 xr, Egy keszkenő 1 f. 30 xr, Egy pár új csizma 4 f., Ködmöny 7 f., Konyha kötény 1 f 30 xr, 24 f. 36 xr.” (összesen)⁵⁴.

49. Orosháza tü. jkv. 122/1821. jkv. sz.

50. Orosháza tü. jkv. 132/1821. jkv. sz.

51. Orosháza tü. jkv. 15/1823. jkv. sz.

52. Orosháza tü. jkv. 129/1822. jkv. sz.

53. Orosháza tü. jkv. 214/1821. jkv. sz.

54. Orosháza tü. jkv. 29/1822. jkv. sz.

Az orosházi tanácsi jegyzőkönyv 1820–1825 közti bejegyzéseinek e vázlatos bemutatása is úgy hisszük jól mutatja, hogy a néprajzi kutatás egyetlen esetben sem nélkülözheti e forrástípus módszeres feldolgozását, adatainak beépítését a recens anyagból nyert információk közé.

IRODALOM

Mády Zoltán 1965. Orosháza határának története In: Orosháza néprajza. Szerk.: Nagy Gyula Orosháza.

Szabó Pál 1937. Orosháza. Helyrajz, vízrajz, történelem. Orosháza

Szabó Pál szerk. 1937. Az Orosházi Szépművészeti Céh Évkönyve 1937. Orosháza

Tárkány Szücs Ernő 1981. Magyar jogi népszokások. Budapest.

Tárkány Szücs Ernő 1983. A vásárhelyi „baromgazdaság”. In: Kiss Lajos Emlékönyv. Szerk.: Dömötör János és Tárkány Szücs Ernő. Hódmezővásárhely.

Veres József 1886. Orosháza. Történeti és statisztikai adatok alapján. Orosháza. (Második kiadása 1934. Orosháza.)

Függelék

1.

Néhai Salamon Mihály vagyonainak Betsüje

	Betsü f.	ár X.
I. A ház minden hozzátartozandó épületekkel	850	–
II. A Belső Kis szobában:		
1. Egy nyoszolya egy párnával és kék takaróval	2	–
2. Két fenyő láda, egyik kékre festett, másik fejér	4	–
3. Egy ótska hurka töltő	1	–
III. A Nagy szobában:		
1. Egy asztal festett két háts pad székkal	7	–
2. Egy kasznyi üveges pohárszékkal vagy fedelivel ótska	10	–
3. Két karos karszék festett	2	–
4. Egy festett láda alsó fiókkal	3	–
5. Két karszék	1	–
6. Két czin tányér egy czin csésze és 4 czin kalán	2	–
7. Tányér tartó fogas festett ótska	–	30
8. Egy fal óra réz kerekkel	5	–
9. Három derekalj veres pamukkal szöve	12	–
10. Két vánkos, egyik cziha nélkül, másik szőrrel varrott czihával	3	–
11. Egy ótska selyem közepű paplan	4	–
12. Hat vánkos ki-varrott czihával	12	–
13. Egy födeles kékre festett nyoszolya	5	–
14. Egy sárgára festett nyoszolya	3	–
15. Egy csávás bunda	8	–
IV. A Konyhában:		
1. Mindenféle cserépedény 70 darab per 6 xr	7	–
2. Egy akós kazány, egy vas abrantsú csövel és sisakkal	10	–
3. Egy réz üst	3	–
4. Két vas serpenyő, három tepszi és egy tűz szedő lapotzka	1	9
5. Két fogas és egy fazakas	2	15
6. Numero 11 fa tányér per 3 xr.	–	33
7. Egy vizes dézsa	–	30
V. A cselédházban:		
1. Egy ótska nyoszolya	1	–
2. Egy hosszú láda, egy rossz asztal, és egy hosszú háts pad	4	–
3. Egy kitsiny tükör, két fogas és 7 darab cserép tányér	1	–
4. Két szita	–	30
5. Egy rosz könyves	–	6
VI. A pintzében és színben		
1. Öt mindenféle hordó, tesz 33 akót per 30 xr.	16	30

	Betsü f.	ár X.
2. Feneketlen hordók 26 akó per 15 xr.	6	30
3. Három kád 40 akó per 24 xr	16	90
4. Egy prés	5	–
5. Egy véka	–	–
6. Egy sütő teknyő és dagasztó székek	1	15
7. Egy kapa, egy ásó és két nyeső	2	–
VII. A Kamrában		
1. Numero 10 Zsák és egy ponyva	6	–
2. Egy hombár	5	–
3. Egy köszörű kő	1	–
4. Egy gereben	1	–
VIII. Konkoly Jánosnál két ló és egy kotsi ára	105	–
IX. Szőlőkben		
1. A kisebb szőlő 162 út, 6887 tőke per 3xr.	344	21
Ebben termő fa 84 darab per 18 xr	25	12
2. Nagyobb szőlő 213 út 11676 tőke per 3 xr.	583	48
Ebben termő fa 70 darab per 18 xr.	21	–
Summa	2106	09

2.

122. Szabó János az Árvák érdemes Tútora a 114-ik számra jelenti, hogy néhai Luczó Mátyásnak vagyoni következendőképpen adattattak el.

Vagyonok Jegyzéke	Licitationális ár	
Ház	431 f(orient)	– X (krajcár)
Egy fekete paripa ló	8	–
Egy pej kantza	24	30
Egy sárga tsödör	61	–
Egy két esztendős kantza		
Két süldő	10	15
Egy hidas ól	15	15
Egy vasas kotsi	21	–
Egy vas eke talyigástul	10	15
Négy darab hársfa deszka	4	–
Egy tengely fa	–	42
Egy hombár	5	15
Egy sütő teknyő	1	21
Egy kettős tiló vágó	1	24
Egy szánkó	1	9
Egy szelemen ágas	3	3

Vagyonok Jegyzéke		Licitacionális ár
Egy üst	4	–
Egy gereben	1	18
Egy ponyva	3	–
Egy bográts	1	15
Egy serpenyő	–	9
Két tepszi	1	54
15 zsák	7	30
4 kasza nyelestül	1	30
Két faragó balta	2	–
Egy fűrész	–	45
Egy kapa	1	21
Egy vas gereblye	1	–
Két oláh villa	–	18
Egy máktörő mozsár	–	36
Három fűrű	1	–
Kilentz darab vas karika	1	33
Egy vas mozsár törőjével	–	31
Egy vas békó	1	–
Három karika és egy pánt	–	21
Hólmí dirib darab vasak	1	33
Egy pár vendégoldal, két keresztfa és egy logó	1	–
Öt darab fedél fa	–	33
Két hordó és egy fenyő dézsa	1	–
Egy gyeplő	3	–
Egy ruhaszárító kötél	–	37
Egy szekrény	1	36
Két darab deszka	–	42
Egy könyves	1	48
Egy rosta két szita	–	33
Egy káposztás hordó	1	33
Mosogató teknő	–	30
Egy fűrő reszelő	–	11
Egy sütő lapát és 3 szakajtó kosár	–	16
Egy kis dézsa és fél fülü	–	17
Egy véka és egy medentze	–	30
Egy asztal és két pad	4	15
Négy kender hám	1	21
Egy fenyő deszka	–	27
Másik fenyő deszka	–	21
Hosszú fa villa	–	18
Öt darab fedélfa	1	–
Egy fenyő dézsa	–	39
Hat darab fa	–	18
Három tál	–	36
Két tál	–	18

Vagyonok Jegyzéke	Licitationális árra	
Két tál	–	15
Három tál	–	18
Három tál	–	21
Öt tserép tányér	–	16
Négy kantsó	–	16
Egy mihók	–	13
Egy mihók	–	9
Két fazék	–	11
Három fazék	–	21
Egy fél fülű	–	6
Egy rosta	–	51
Egy nagy gereblye	–	15
Summa	637	54

3.

132. Szabó János Uram az Árvák érdemes Tútora jelenti a 131-ik szám következtetésében, hogy néhai Török Mihályné ruháját ekképpen adta el.

Vagyonok Jegyzéke	f	x
Egy habos rékli	4	44
Egy birka ködmöny	4	–
Egy zöld selyem pruszli	3	–
Egy teve szőr pruszli	1	30
Egy Kamertuch pruszli	1	–
Egy kartony soknya	4	–
Egy tzivájdrot szoknya	5	–
Egy fényes kötény	2	3
Egy gyólts fél ing	–	48
Egy fekete selyem kendő	2	31
Egy veres török kendő	1	18
Egy veres rostás kendő	1	16
Egy kék gyólts kendő	–	42
Egy tarka lepedő	2	36
Egy láda	2	30
Egy német rokka	2	15
Summa	39	13

4.

15. A 14/1823. szám következtésében Szabó János Túr és Tót Gergely Esküdt Uraimék jelentik, hogy Garaj Mihály meghólt felesége Madarász Judita vagyónai ekképpen találtattak, s betsültettek, u(gy) m(int):

1. Egy suplót	20 f.	- x.
2. Egy tarka lepedő	3	-
3. Egy kék tarka lepedő	2	-
4. Két tarka tollas váncos	4	-
5. Két kék fonalas tollas párna	8	-
6. Egy kék fonalas tollas dunyha	3	-
7. Két alsó lepedő	3	-
8. Egy tzivajdrót szoknya	3	-
9. Egy pikét alsó szoknya	1	-
10. Egy pruszli	2	-
11. Egy abrosz	1	45
12. Egy veres pamukos abrosz	2	-
13. Egy szakajtó ruha	-	15
14. Egy ködmöny	1	-
15. Egy német rokka	1	30
Summa	55 f.	30 x.